

ARISTOTELES

Metafysica

in veertien hoofdstukken

Vertaling, verantwoording, nawoord, aantekeningen

BEN SCHOMAKERS

Boom | Amsterdam

Inhoud

Verantwoording 7

Heruitgave 7 – Waarom de *Metafysica*? 8 – Vertaalde woorden 14 –

De tekst 17 – Titel en, ja, de eenheid 19

Aristoteles

Metafysica

in veertien hoofdstukken 23

Aantekeningen 365

Nawoord

Het geheim van de goede strateeg 411

§1. Het thema 412 – §2. Het zijnde als zijnde 423 –

§3. Wat-iets-is 433 – §4. De god 446 – §5. De goede strateeg 456 –

§6. Het denkvermogen 464 – §7. Het verlangen 469 –

Kleine bibliografie 477

Eindnoot 483

Register op eigennamen 487

Verantwoording

HERUITGAVE

Dit boek is de heruitgave van een vertaling van Aristoteles' *Metafysica* die in 2018 verscheen bij uitgeverij Klement in Utrecht. Maar het is niet hetzelfde boek.

Net als alle communicatie begint en eindigt het vertalen van een filosofische tekst wel met woorden, maar vindt het eigenlijke werk daartussen plaats, in een ruimte waar geen woorden zijn of waar woorden eerder echo's zijn, in een intimiteit van begrijpen, aanvoelen, intuïtie, samenhang. En weten. Denken te weten. Denken te weten wat er ooit gedacht is. Denken te weten wat daarvan over te brengen valt. Maar dat weten is veranderlijk.

Sommige filosofische teksten zijn zo moeilijk, of zo vreemd, dat die intimiteit niet trefzeker te vinden is, maar om proberen, voor even geloven, verwerpen en weer herinrichten vraagt. Vaak heb je wel een vermoeden, maar wil dat nog geen omgeving worden. *Hoe weet ik zeker dat het niet toch anders zit?* Soms moet je je ook verzetten tegen een manier van lezen die traditioneel geworden is en zich de tekst heeft toegeëigend, mogelijk zonder dat je dat beseft. Je durft dat niet, of de vanzelfsprekendheid heeft alle lezers ingepalmd, en hoe kun je die tegenspreken? *Allemaal*. Of bijna allemaal. En toch weet je het niet. *Is dat zo wel goed?*

Aristoteles' *Metafysica* is zo'n tekst. Hij is moeilijk, waarschijnlijk een van de moeilijkste teksten uit de geschiedenis van de filosofie. Ik geloof dat dit een wijdverbreide overtuiging is. Hij staat aan het begin van een traditie om na te denken over de structuur van de werkelijkheid, haar beginsel, en over de mogelijkheden van de mens om die te kennen. 'Een traditie': het is altijd moeilijk te benoemen door wie een 'traditie' precies gedragen wordt. Ze is in ieder geval gaan zitten in onze manier om naar de wereld te kijken. En naar een tekst. We zoeken daarin naar iets omdat onze blik daaraan gewend is en in staat is dat te vinden, vaak

zonder dat we ons daarvan bewust zijn, en onderkennen dat we ons juist zo ook op afstand houden van alternatieve perspectieven.

En de *Metafysica* is vreemd, niet alleen omdat het een totaal ongevoond werk is – als het al als een werk, een samenhangend boek, bedoeld geweest is – met een inleiding, nog een inleiding, een lijst van onopgeloste maar fundamentele aporieën, een soort lexicon van belangrijke woorden met een inventaris van hun betekenissen, een onnavolgbaar meanderend essayistisch onderzoek naar ‘wat-iets-is’ (en enkele daarmee samenhangende onderscheidingen), en dan een tussentijdse balans, een langzaam beginnend maar opzweepend eindigend essay over een hoogste beginsel, en daarna nog eens tientallen bladzijden met kritiek op wat gedachten over ideeën en getallen uit de platoonse Academie lijken. Dat is al een vreemd werk.

Maar het is vooral de blik van Aristoteles die vreemd is, ons vreemd is. We weten telkens niet goed wat hij nu probeert te zeggen. Of ik weet het telkens niet. Misschien: ik wist het niet. Ik heb ook het gevoel dat ik ontvankelijker ben geworden voor de vreemdheid van Aristoteles naarmate ik erin slaagde de traditie, wat die ook precies mag zijn, tussen haakjes te zetten. Dat is in de loop van de tijd gebeurd, en zeker ook in de periode tussen de ene uitgave en de heruitgave.

Die filosofische intimiteit is het beginpunt van de ambachtelijke activiteit van het vertalen en moet overgezet worden in woorden die begrijpelijk zijn. Deze heruitgave van de *Metafysica* kan daarom niet identiek zijn aan de eerste versie. In bijna alle zinnen is er wel iets anders geworden, omdat de dynamiek, de kleur en het ritme van de filosofische intimiteit bij mij niet meer dezelfde zijn, en de vertaling dus ook niet dezelfde kan zijn. Kleine verschuivingen in de taal kunnen een andere blik zichtbaar maken. Ik hoop dat ik weer iets dichters in de buurt van Aristoteles gekomen ben.

WAAROM DE METAFYSICA?

Waarom moest die *Metafysica* van Aristoteles eigenlijk vertaald worden?

Dat is een ingewikkelde opgave. En is het dan niet zo dat iedereen die in staat is om iets van deze heel moeilijke, abstracte, aan taaleigen gebonden tekst te begrijpen, in staat is die zelf in het Grieks te lezen? Is het misschien zelfs niet verstandiger hem in het Grieks te lezen, omdat er dan een grotere kans bestaat in de buurt van de oorsprong

te komen? En om daar met Aristoteles' filosofische blik mee te kijken? En zijn vertalingen niet altijd ook interpretatie, vertekening en verraad (zelfs wanneer iemand die filosofische intimiteit zo integer mogelijk probeert in te richten)?

Maar 1. Dat laatste klopt natuurlijk. Maar het klopt ook niet. Een vertaling is per definitie een vertekening – de ene taal is niet de andere, meer hoeft hierover niet gezegd te worden –, maar ontvankelijke lezers, de ideale lezers, van een vertaling zijn daarvan ook doordrongen. Juist daardoor zijn ze vrij de vertaling niet als een absolute tekst op te vatten die op hun weg gedeponeerd is en hun het uitzicht beneemt, maar als een spiegelbeeld van een oorspronkelijke tekst, waarnaar ze vanuit de weerschijn van de vertaling kunnen terugkijken.

Een belangrijker argument is dat het Grieks van Aristoteles vaak niet ondubbelzinnig is, zodat ook zijn aandachtigste Griekstalige lezers in de oudheid, bijvoorbeeld degenen die een commentaar op de *Metafysica* schreven, af en toe bekennen dat ze niet precies weten wat Aristoteles bedoelt, omdat de grammatica of de betekenis van een woord niet duidelijk is. Een vertaling staat niet per se op elk punt verder weg van Aristoteles dan de Griekse tekst, die voor lezers in de oudheid en voor moderne lezers weerbarstig is. Een goede, consistente vertaling wekt de tekst in een vreemde omgeving tot leven en staat soms een helderder blik op de oorsprong toe dan, in de vreemde ogen, die tekst zelf.

Maar 2. Als het de moeite waard is getuige te zijn van een geniaal filosofisch brein in volle werking (en dat denk ik), dan is een vertaling van bij uitstek de *Metafysica*, misschien op voorwaarde dat ze niet gladgepolijst is, daarvoor een geschikt document. Aristoteles is hier een ongeëvenaard en fascinerend pionier in het denken, die nooit berust in wat hij zegt. Die nooit stellig wordt. Die als hij geen argumenten heeft, dat aangeeft. Die als hij de grens van het kenbare overgaat, dat markeert. Die altijd vragen blijft stellen. Die niet vergeet waarnaar hij op zoek is. En die als hij een stap gezet heeft, niet alleen vooruitkijkt of hij verder kan en hoe hij verder kan, maar ook omkijkt of het ook anders gekund had, beter, preciezer, en of het wel goed geweest is.

Aandachtig de *Metafysica* lezen is deelgenoot worden van een ondogmatisch, radicaal experimenterend, altijd eerlijk, permanent bewegend denken, in een ritme dat van vraag naar antwoord, van opschorting naar herziening, van precisering naar verbetering en vooral ook

van overdracht naar overtuiging leidt. Het is getuige worden van een denken waarvan ik wenste dat we het allemaal een beetje deelachtig waren.

Moderne filosofische literatuur is bedoeld om gedrukt te worden en dus om een publiek te bereiken en te overtuigen, ook met retorische middelen, zodat het denken er bijna vanzelf tot stilstand moet komen. De schetsen, plannen, kladbladen en kronkelige essays die de *Metafysica* uitmaken, geven geen definitieve resultaten maar gunnen een inzicht in het ziedende werken van een filosofisch brein in grote vorm.

Maar 3. Er begint hier een traditie. De *Metafysica* is van reusachtig historisch en systematisch belang. In feite is ze het begin van een traditie omdat ze de eerste filosofische verkenning is van de verhouding tussen enerzijds de gevormde, levende, bewegende concrete werkelijkheid en anderzijds het transcendente beginsel daarvan, waarvan het bestaan niet zonder meer aangenomen, maar aannemelijk gemaakt wordt, met een redenering die ik niet zonder meer als naïef terzijde wil leggen.

Ja, natuurlijk, Plato heeft het ook daarover, de oudere collega van Aristoteles en ooit misschien zijn leraar, maar Plato is een ongrijpbare schrijver, die suggereert, beelden gebruikt, prikkelt om te denken, maar die we niet lezen als een denker die onderzoekt hoe het in elkaar zit en ons daarbij op een andere dan intuïtief-filosofische manier betreft. Als je Plato leest, weet je telkens niet precies wat hij denkt en bedoelt. Hij heeft wel gedacht, natuurlijk, voelbaar, maar brengt dat niet tot uitdrukking.

De *Metafysica* is in de westerse geschiedenis het eerste serieuze, en meteen bijna definitieve filosofische onderzoek naar het transcendente beginsel *en* de werkelijkheid. Misschien geeft Aristoteles niet het definitieve antwoord, maar hij beschrijft wel iets als de topologie (de algemene structuur) van die verhouding, die bijvoorbeeld het neoplatonisme heeft gevormd, en de Arabische metafysica, en via deze beide kanalen de middeleeuwse metafysica, waaruit op zijn beurt het fundament voor de moderne theologie is ontstaan.

We zouden misschien niet op een filosofische manier over de god als beginsel van de werkelijkheid hebben proberen te denken als de *Metafysica* er niet was geweest. Aristoteles heeft ons op het spoor gezet van een in beweging brengend beginsel. Een organiserend en goed beginsel. Een beginsel dat zichzelf desondanks niet met de werkelijkheid inlaat, ook niet als een 'denkvermogen' (al berust, in mijn ogen, de idee

Aristoteles
Metafysica

in veertien hoofdstukken

Inleiding

Alpha (I)

Alpha (I)¹

I.

980a21 | Alle mensen, het is naar weten dat ze van nature streven.

Een aanwijzing hiervoor is hun liefde voor de waarneming. Want die liefde geldt de waarneming omwille van zichzelf, ook als die geen direct nut heeft, en ze geldt het meest de waarneming met de ogen.
 25 Want niet alleen om te kunnen handelen, maar ook als we niet van plan zijn om te handelen, verkiezen we het zien, algemeen gezegd, boven alle andere dingen. De reden is dat vooral dankzij deze waarneming we iets leren kennen en zij ons allerlei verschillende eigenschappen van iets laat zien.

Dieren zijn bij de geboorte in het bezit van waarneming. Dat is namelijk hun natuur. Die waarneming leidt bij sommige dieren niet tot herinnering, maar bij andere wel. | Die laatste zijn daardoor beter in staat met beleid te werk te gaan en leren makkelijker dan dieren die niet tot herinnering in staat zijn. Er zijn dieren die met beleid te werk gaan maar niets kunnen leren – zoals dieren die niet in staat zijn geluid waar te nemen (bijvoorbeeld bijen en als er andere dieren met dezelfde
 25 eigenschap zijn) –, en er zijn dieren die tot leren in staat zijn en naast herinnering ook deze waarneming bezitten.

Andere dieren laten zich in hun leven leiden door voorstellingen en herinneringen en zijn amper ervaring deelachtig. Maar de menselijke soort bedient zich ook van technieken en redeneringen. Bij mensen ontstaat uit herinnering ervaring. Een groot aantal herinneringen met
 981a betrekking tot dezelfde zaak | resulteert in iets dat de kracht van één ervaring heeft.

Ervaring lijkt op het eerste gezicht op kennis en techniek, maar in werkelijkheid ontstaan kennis en techniek dankzij ervaring. Ervaring is, in de woorden van Polus, die hierin gelijk heeft, ‘de moeder van techniek’, terwijl gebrek aan ervaring alleen toevalstreffers
 5 baart.²

Techniek ontstaat als er uit de herhaalde bewuste confrontatie met een bepaalde ervaring één algemeen oordeel over vergelijkbare gevallen ontstaat. Het oordeel dat Callias, die aan een bepaalde ziekte lijdt, baat heeft bij dit medicijn of deze behandeling, net als Socrates en veel andere individuen met dezelfde verschijnselen, berust op ervaring, 10 maar het oordeel dat alle mensen met een zekere distinctieve eigenschap – zoals flegmatisch, cholerisch, intermitterend koortsig enzovoort – die aan die bepaalde ziekte lijden, baat hebben bij dat medicijn, berust op technische kennis.

Op het punt van het handelen lijkt ervaring niet van technische kennis te verschillen, al is het wel zo dat iemand met ervaring vaker zijn doel bereikt dan iemand zonder ervaring die wel begrijpt wat er aan 15 de hand is en ook in staat is dat te verwoorden. De reden is dat ervaring neerkomt op inzicht in individuele gevallen en technische kennis op inzicht in het algemene, terwijl handelingen en gebeurtenissen altijd betrekking hebben op individuele dingen. Een arts geneest geen mensen (wel in bijkomstige zin, natuurlijk), maar hij geneest Callias en Socrates of iemand anders die we met zo'n naam aanduiden en aan wie 20 het daarbij bijkomstig is dat hij een mens is.

Een arts zonder ervaring die wel begrijpt wat er aan de hand is en ook in staat is dat te verwoorden, en dus inzicht heeft in het algemene maar niet in de daarin impliciete individuele gevallen, zal zich bij de behandeling vaak vergissen. Een arts behandelt individuen.

Toch zijn we geneigd weten en deskundigheid eerder met techniek 25 dan met ervaring te verbinden, en zijn we van oordeel dat technici 'wijzer' zijn dan mensen die alleen ervaring hebben, omdat de voorwaarde voor 'wijsheid' in alle gevallen weten lijkt te zijn. Dat is zo omdat technici de oorzaken kennen en mensen met alleen ervaring niet. Die laatsten kennen wel het 'dat' maar niet het 'waarom', terwijl de eersten inzicht in het 'waarom' en in de oorzaken hebben. 30

Dat verklaart ook waarom we op alle gebieden degenen die het plan maken, dus de architecten, meer waarderen dan degenen die het plan uitvoeren, en we er ook van uitgaan dat die eersten meer weten en | wijzer 981b zijn, namelijk omdat zij van de dingen die tot stand gebracht worden de oorzaken kennen, terwijl uitvoerders in onze ogen vergelijkbaar zijn met levenloze dingen die iets doen maar niet weten dat ze doen wat ze doen. Zo brandt vuur. Levenloze dingen doen in onze ogen alles wat ze doen dankzij een bepaalde natuurlijke aanleg, de uitvoerders doordat 5